

УДК 159.96.345.211.1

Числицька О.В., науковий співробітник, науково-дослідний інститут проблем військової медицини Збройних Сил України

ПРО ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ АДАПТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ФАХІВЦІВ МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ ПЕРВИННОЇ ЛАНКИ

У статті наведено основні напрямки оптимізації адаптаційного процесу фахівців медичної служби первинної ланки у складі миротворчого контингенту Збройних Сил України.

Ключові слова: адаптаційний процес, фахівці медичної служби, миротворчий контингент.

В статье приведены основные направления оптимизации адаптационного процесса специалистов медицинской службы первичного звена в составе миротворческого контингента Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: адаптационный процесс, специалисты медицинской службы, миротворческий контингент.

Постановка проблеми. Направлення українських військових контингентів у “гарячі точки” світу з метою підтримання миру стало невід’ємним атрибутом зовнішньої політики незалежної України. Політичні рішення вищого державного керівництва про участь наших підрозділів у миротворчих операціях з урегулювання небезпечних конфліктів у колишній Югославії, країнах Близького Сходу, Африки вимагає від військового командування особливої, поглибленої уваги до добору і підготовки особового складу, призначеного для відрядження. Адже військова миротворча діяльність має надзвичайно складний, багаторівневий характер. Участь у миротворчих операціях значно підвищує вимоги до особового складу ЗС, до його психологічних і психофізіологічних можливостей.

Насамперед постають проблеми адаптації, надійності та психологічної готовності військовослужбовців, які безпосередньо знаходяться на “лінії вогню” під час бойових дій та виконання дій за призначенням. Це стосується і військово-медичного персоналу первинної ланки.

Метою цієї статті є розкриття основних напрямків оптимізації адаптаційного процесу фахівців медичної служби первинної ланки у складі миротворчого контингенту Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів

1. Організаційно-практичні засади управління процесом соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків

На підставі огляду літератури нами встановлено, що загальними оптимальними шляхами організації психологічної адаптації військовослужбовців у військовій частині є:

- управління процесом психологічної адаптації військовослужбовців;
- діагностика адаптивних можливостей військовослужбовців;
- психопрофілактика дезадаптивних станів військовослужбовців;

– психокорекція дезаптивних станів у військовослужбовців з низькими адаптивними можливостями.

Дослідження психологічної адаптації військовослужбовців до діяльності в особливих умовах, на наш погляд, потребує вивчення психологічних труднощів, які пов'язані з організацією активності особистості (індивідуальною чи колективною) у процесі виконання службових обов'язків. Найбільш важливими проблемними питаннями у військових частинах у цьому напрямку є ті, що пов'язані з початковими етапами організації діяльності військовослужбовця, а саме:

– планування роботи органів управління частини щодо підготовки до прибуття молодих військовослужбовців;

– створення комфортних умов життєдіяльності (задоволення нижчих потреб: у житлі, їжі тощо);

– раціональна організація навчально—службової діяльності, розподіл робочого часу та службового навантаження;

– розвиток втоми в процесі роботи та помилки, що виникають при цьому;

– виникнення стресу та інших негативних психічних станів;

– самопочуття військовослужбовця та його психічне здоров'я;

– психологічні труднощі, що виникають у процесі міжособистісної взаємодії (з командирами та начальниками, колегами і підлеглими);

– психологічні фактори та умови задоволення військовослужбовця військовою службою та обраним фахом і т.п.

Розв'язання завдань щодо психологічного супроводу військовослужбовців з метою забезпечення “пластичності” адаптації до умов військової служби вимагає враховувати не тільки індивідуальні особливості перебігу адаптації військовослужбовців, але і специфічні фактори діяльності, що справляють вагомий негативний вплив на функціональний стан організму людини [1-2 та ін.] Тому під час досліджень ми намагалися максимально повно виявити найбільш значущі для молодих людей специфічні фактори військової служби, що негативно впливають на функціональний стан військовослужбовців у період первинної адаптації. З цією метою нами було враховано результати огляду літератури та результати власного анкетування, що нами проведено.

Сенс анкетування полягав у тому, що молодим військовослужбовцям, які брали участь в експерименті, було запропоновано назвати до 20 найбільш значущих, на їхню думку, відмінностей військової служби від попередньої діяльності і умов життя. Доцільність даного завдання полягає в тім, що соціально-психологічні фактори військової служби, що викликають на несвідомому рівні дискомфорт, відбивають на рівні свідомості як найбільш істотні відмінності нового виду діяльності, у порівнянні з попередньою.

Слід зазначити, що в умовах військової служби розглянуті групи факторів, як біологічні, так і соціально-психологічні, в більшості випадків мають суб'єктивну (психологічну) обумовленість. Це пов'язано з тим, що на однакові за силою і модальністю зовнішні подразники (такими подразниками можна вважати фактори діяльності) військовослужбовці будуть реагувати по-різному. У цьому закладено принцип індивідуальності у пристосуванні до екстремальних умов різних індивідуумів. Причому реакції можуть бути адекват-

тними і неадекватними. Неадекватні реакції будуть сприяти зростанню психічного напруження і зриву процесу адаптації в цілому. Наявність розходжень у ступені адекватності реакцій військовослужбовців, у першу чергу, визначається психологічними якостями та особливостями особистості [3].

Беручи до уваги вищезазначене, із впевненістю можна стверджувати, що оптимізація адаптації військовослужбовців на етапі первинної підготовки є першочерговим завданням психологічного супроводу і не викликає сумніву щодо її доцільності.

Викладене вище підкреслює важливу роль офіцерів-викладачів та психолога частини як безпосереднього організатора процесу психологічної адаптації військовослужбовців, зокрема фахівців медичної служби первинної ланки, до діяльності в особливих умовах.

Враховуючи проведений нами огляд наукової літератури, на наш погляд, доцільно виділити основні функції управління соціально-психологічною адаптацією військовослужбовців-медиків та об'єднати їх у певні смислові блоки. Це дає можливість здійснити структурно-смисловий аналіз адаптаційного процесу та більш продуктивно оволодіти військовим психологам змістом та прийомами здійснення управління соціально-психологічною адаптацією військовослужбовців-медиків. Застосування нами зазначеного підходу, доповнення його системно-структурним аналізом та внесення певних уточнень щодо структури управління процесом адаптації дозволяє розглянути управління соціально-психологічною адаптацією військовослужбовців-медиків як процес, який має внутрішню логічну побудову.

При цьому планування діяльності щодо соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків має передбачати визначення цілей діяльності психолога, штабу, тилу та офіцерів-викладачів, основних і допоміжних завдань.

Заключною функцією структури управління адаптацією є функція контролю, що означає визначення того, наскільки розв'язуються завдання, що поставлені перед підрозділами військової частини на етапі планування заходів щодо соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків, і що потрібно зробити для того, щоб вони були досягнуті в повному обсязі [4].

Для оптимізації організаційних заходів щодо організації соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків військовому психологу, при усвідомленні мети та вивченні обставин адаптаційного процесу, необхідно звернути увагу на увесь спектр реальних умов військової частини, всебічний аналіз усіх складових військової праці.

2. Психологічна робота з військовослужбовцями-медиками під час первинної адаптації у військовій частині

Попередній розгляд специфіки військово-медичної діяльності дозволяє виявити важливі психолого-організаційні аспекти психологічної роботи з військовослужбовцями-медиками під час первинної адаптації у військовій частині. Реальна результативність соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків суттєво залежить не тільки від керування нею, а і від змісту психологічної роботи з кожним військовослужбовцем. Йдеться про систему психологічних заходів у військовій частині, які спрямовані на пом'якшення чи переборення психологічних труднощів військовослужбовців-

медиків на етапі первинної адаптації або адаптації до діяльності в особливих умовах. Тобто мова йде про надання військовослужбовцям-медикам психологічної допомоги.

Огляд літератури свідчить про те, що основними напрямками роботи психологів у військовій частині мають бути психодіагностика, психопрофілактика, психокорекція, консультативна та просвітницька робота. Щодо особливостей психологічної роботи з військовослужбовцями-медиками, то потрібно зазначити, що суттєве значення тут належить психодіагностиці, під якою слід розуміти діяльність психолога щодо виявлення психологічних характеристик військовослужбовця-медика [5].

На нашу думку, психодіагностика повинна проводитися як на етапі входу військовослужбовця-медика у новий колектив (з прибуттям військовослужбовця у військову частину), так і періодично у процесі служби. У першому випадку оцінці підлягають адаптаційні здібності (потенціал) військовослужбовця-медика, а в подальшому – оцінка рівня адаптованості при змінах умов служби або характеру діяльності (особливі умови праці, за несприятливих обставин в особистому житті тощо). Однак найважливішим етапом діагностики є оцінка адаптаційних можливостей військовослужбовця-медика в перший період перебування у військовій частині.

Опираючись на результати діагностики, можна виявити військовослужбовців-медиків, які:

- а) схильні до дезадаптивних станів;
- б) мають задовільні адаптаційні можливості;
- в) мають високі адаптаційні можливості.

Об'єктом підвищеної уваги та безпосередньої підтримки військового керівництва і психологів мають стати військовослужбовці-медики, які схильні до дезадаптивних станів. Основними напрямками в роботі з ними можуть бути:

1. Визначення типу дезадаптивної поведінки.
2. Оцінка ступеня обумовленості дезадаптації суб'єктивними переживаннями умов військової служби або патопсихологічними відхиленнями у розвитку особистості.
3. Визначення конкретних методів і засобів профілактики дезадаптивних станів або корекції дезадаптації.
4. Надання психологічної допомоги військовослужбовцям-медикам та всебічна їх підтримка.

Результати досвіду практичної роботи та результати нашого експериментального дослідження вказують на те, що деякий відсоток військовослужбовців-медиків з низькими адаптаційними можливостями будуть мати розлади соціально-психологічної адаптації, мати проблеми по службі і не зможуть продовжувати службу у військовій частині на контрактних засадах. Причини цього можуть бути різними: через низький соціальний статус в колективі, через міжособистісні конфлікти з безпосередніми начальниками, через особисте небажання служити в армії. Для психолога важливо своєчасно виявити таку категорію військовослужбовців-медиків, провести з ними відповідну психокорекційну роботу і виробити рекомендації командуванню щодо подальшого їх використання. У деяких випадках існує потреба перевести військовослужбовця-медика для подальшого проходження служби в інший підрозділ, а мо-

жливо, в іншу військову частину.

Щодо військовослужбовців-медиків, які мають задовільні адаптаційні можливості, або ж високі адаптаційні можливості, то, на нашу думку, психолог частини повинен систематично оцінювати ступінь успішності адаптаційного процесу цієї групи. З цією метою доцільно використовувати такі методи як: спостереження, бесіди, збір та узагальнення незалежних характеристик, аналіз результатів діяльності, тестування та анкетування. Основною метою цієї роботи є своєчасне виявлення військовослужбовців-медиків, для яких характерна переадаптація. Така категорія також потребує психологічної підтримки та допомоги.

З метою діагностики адаптивних можливостей військовослужбовців-медиків доцільно використовувати відповідні батареї тестів та розроблену нами методику прогнозу адаптації в особливих умовах праці. Такий підхід дозволяє вирішувати три основних завдання:

1. Оцінити адаптивний потенціал особистості;
2. Визначити вірогідний тип дезадаптивної поведінки;
3. Оцінити міру обумовленості дезадаптації впливу психогенних факторів умов військової служби.

Військовослужбовці-медики з низькими та середніми адаптивними можливостями, на нашу думку, потребують психологічної допомоги, яка б включала в себе проведення індивідуального психологічного консультування; елементів психокорекції тощо. Психологічне консультування повинно мати за мету роз'яснення військовослужбовцю-медику його психологічних труднощів, корекції неадаптивних способів поведінки, надання допомоги у вирішенні психологічних проблем, пов'язаних із соціально-психологічною адаптацією у військовій частині.

Що стосується психокорекції, то це має бути активний вплив на психіку військовослужбовця, який має низьким рівень соціально-психологічної адаптованості, з метою послабити або усунути ті чи інші негативні відхилення від норми, що створюють психологічний дискомфорт.

Психологічна підтримка військовослужбовців-медиків залежить від вміння та бажання військового психолога встановлювати з підлеглими емоційний контакт, від оптимального стилю управлінської діяльності, а також від їх роботи щодо зниження рівня впливу психогенних факторів армійського середовища і профілактики дезадаптивних станів.

Загалом огляд літератури дозволив нам виявити ряд особливостей психологічної роботи з військовослужбовцями-медиками у військовій частині. Слід зазначити, що ці особливості визначаються рівнем їх соціально-психологічної адаптованості.

Перш за все психолог проводить психологічну діагностику і виявляє рівень адаптивних здібностей військовослужбовців-медиків. Крім цього визначає їх мотивацію та готовність надалі продовжувати військову службу. Далі, тісно взаємодіючи з посадовими особами військової частини, а також з командирами підрозділів, офіцерами-наставниками, психолог відслідковує процес входження військовослужбовця-медика в колектив підрозділу, а також міжособистісні зв'язки між ними. Залежно від рівня соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків, психолог свою роботу планує таким чином:

а) з військовослужбовцями-медиками, які мають низький рівень соціально-психологічної адаптованості:

- виявляє причини, які породжують тривожність та невдоволення (службова діяльність, командування, підлеглі, побутові умови тощо);
- допомагає зорієнтуватися в особистих проблемах, знайти напрямок, в якому потрібно шукати вихід зі складних ситуацій;
- актуалізує психічні сили і здібності, які сприяють знаходженню нових можливостей вирішення проблем;
- проводить психокорекцію дезадаптивних станів;
- підказує шляхи позбавлення пасивності у службовій діяльності;
- сприяє у самовизначенні щодо подальшого проходження служби у військовій частині.

б) з військовослужбовцями-медиками, які мають середній рівень соціально-психологічної адаптованості:

- виявляє причини, які породжують деяку тривожність та невдоволення (службова діяльність, командування, підлеглі, побутові умови тощо);
- проводить індивідуальні співбесіди профілактичного та просвітницького характеру;
- за необхідності надає психологічну допомогу;
- проводить психопрофілактику дезадаптивних станів;
- сприяє у самовизначенні щодо подальшого проходження служби у військовій частині.

в) з військовослужбовцями-медиками, які мають високий рівень соціально-психологічної адаптованості:

- проводить індивідуальні співбесіди профілактичного та просвітницького характеру;
- допомагає уникнути переадаптації.

Отже, виявлення особливостей психологічної роботи з військовослужбовцями-медиками у військовій частині дозволяє нам перейти до розробки методики організації соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків у військовій частині.

3. Організація соціально-психологічної роботи щодо адаптації військовослужбовців-медиків у військовій частині

Серед частини військовослужбовців-медиків відмічається зростання негативних тенденцій користолюбства, обтяження службою і сумніву щодо правильності вибору професії, намагання достроково звільнитися з військової служби.

Не випадково, внаслідок прорахунків психологічної та виховної роботи, залишення військовослужбовців-медиків сам на сам з чисельними соціально-побутовими проблемами, збільшується частина тих, хто виявляє бажання звільнитися з військової служби.

Таким чином, проблема соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків у військовій частині залишається актуальною. Вирішення цієї проблеми потребує розробки принципово нової системи організації соціально-психологічної адаптації, яка б інтегрувала всі наявні основні види і способи організованого впливу на свідомість і психіку військовослужбовців.

На підставі результатів нашого дослідження, ефективно вирішення за-

вдань прийняття до військового навчального центру військовослужбовців-медиків, адекватного процесу їх становлення та адаптації до військової служби нагально потребує:

по-перше, своєчасного визначення комплексних організаційних, економічних, фінансових, соціальних, виховних заходів у кожній військовій частині з метою їх соціально-психологічної адаптації;

по-друге, реалізації вищезазначеного комплексу заходів шляхом послідовного вирішення конкретних завдань на кожному із відповідних етапів.

Звідси виникає потреба у розробці методики організації соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків у військовому навчальному центрі, а у подальшому - і у військовій частині. У цій методиці має бути відображена чітка система послідовних дій посадових осіб зі створення сприятливих умов для входження та пристосування військовослужбовців-медиків у військових колективах.

У практичній психології під терміном “методика” слід розуміти технічні прийоми реалізації методу з метою уточнення або верифікації знань про об’єкт, який вивчається. Враховуючи сказане вище, методика організації соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків повинна відображати сукупність методів (способів) організації соціально-психологічної адаптації військовослужбовців та визначення шляхів їх поетапної реалізації у конкретній військовій частині.

На підставі огляду літератури в контексті проблематики адаптації під методикою ми розуміємо узгоджені за цілями, завданнями і часом дії командування військової частини, які спрямовані на попередження виникнення дезадаптивних станів у військовослужбовців-медиків та підвищення їх адаптивних можливостей.

Головною метою організації соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків у військовій частині має бути:

– ефективне пристосування військовослужбовців—медиків до всіх умов, які мають психологічний вплив на особистість;

– включення особистості військовослужбовця—медика в систему взаємовідношень військової організації з її традиціями, нормами життя, ціннісними орієнтаціями;

– розкриття і засвоєння можливостей військовослужбовця—медика як військового фахівця, формування позитивного ставлення до своєї діяльності;

– всебічне засвоєння особистістю специфіки військово—медичної діяльності.

Досягнення такої мети потребує вирішення ряду завдань, в результаті чого військовослужбовці-медики повинні:

1. Засвоїти норми, цінності, установки, уявлення, стереотипи на когнітивному та емоційному рівнях.

2. Прийняти форми соціальної взаємодії, які склалися у військовій частині (формальні і неформальні зв’язки, стиль керівництва тощо); засвоїти соціально і професійно значимі засоби спілкування, поведінки і діяльності, які склалися у колективі і за допомогою яких військовослужбовець міг би реалізувати себе, свої потреби, схильності та вміння.

3. Поєднати (провести суміщення) засвоєних соціальних вимог, норм,

очікувань зі специфікою своїх потреб, властивостей і стилю діяльності (персофінікація форм реалізації соціальних функцій).

4. Встановити відповідність між своєю самооцінкою і оцінкою свого керівництва та підлеглих за значущими здібностями і якостями.

Це вимагає від командування військової частини проведення комплексних заходів щодо:

- якісного вивчення військовослужбовців-медиків;
- формування у них почуття відповідальності за виконання завдань;
- зниження рівня тривожності військовослужбовців-медиків, виникнення якої пов'язане з новими умовами перебування у військовій частині;
- розвитку емоційно-вольових та професійних якостей у військовослужбовців.

Управління процесом соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків у військовому підрозділі необхідно проводити безперервно і диференційовано усім посадовим особам військової частини та психологам.

Висновки. Наше дослідження свідчить про те, що оптимізація адаптаційного процесу фахівців медичної служби первинної ланки у складі миротворчого контингенту Збройних Сил України зумовлюється:

- об'єктивною оцінкою психологічного стану військовослужбовців-медиків та своєчасним прийняттям управлінських рішень щодо підтримки його стійкості;
- точною і чіткою постановкою завдань посадовим особам з організації соціально-психологічної адаптації військовослужбовців у військовій частині;
- надання необхідної психологічної допомоги військовослужбовцям, навчання їх конкретним формам і методам саморегуляції;
- якісним плануванням заходів з організації соціально-психологічної адаптації військовослужбовців у військовій частині;
- стійким і безперервним керуванням силами та засобами, які залучаються до організації соціально-психологічної адаптації військовослужбовців-медиків у військовій частині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності : автореф. дис... д-ра психол. наук / О. М. Кокун / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 31 с.
2. Медведев В. И. Экстремальные состояния в процессе деятельности / В. И. Медведев // Физиология трудовой деятельности. – СПб. : Наука, 1993. – С. 153–161.
3. Компанец В. С. Психофизиологические критерии умственного утомления и их профориентационная значимость : дис. ... доктора психол. наук / В. С. Компанец. – К., 1996. – 442 с.
4. Корольчук М. С. Психологічне забезпечення професійної діяльності військових спеціалістів : навч.-метод. посіб. / М. С. Корольчук, П. П. Криворучко, А. В. Стульніков. – К. : КВІУЗ, 1999. – 72 с.
5. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навчальний посібник / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 580 с.